

ФИНИКИЯ ВА УНИНГ ТАРИХИЙ САВДО-СОТИҚ МУНОСАБАТЛАРИ

Якубов Хусниддин Мухитдинович

Чирчиқ давлат педагогика университети Гуманитар фанлар факультети “Факультетлараро ижтимоий фанлар” кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Мазкур мақолада қадимги Финикия ва унинг тарихий савдо-сотик муносабатлари ҳақида сўз боради. Финикия шаҳарлари Олд Осиё мамлакатларини Эгей денгизи ҳавзаси, Африка ва Арабистон билан боғлайдиган муҳим савдо йўллари туташиган ерда жойлашганлигининг таҳлили берилган.

Калит сўзлар: Финикия, савдо-сотик, Сурия, Ливан, Олд Осиё, Кичик Осиё, Месопотамия, Арабистон, Қизил денгиз, Миср.

ФЕНИКИЯ И ЕЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ТОРГОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Якубов Хусниддин Мухитдинович

Чирчикский государственный педагогический университет
Преподаватель кафедры «Межфакультетские общественные науки»

Аннотация: В этой статье о древней Финикии и ее исторических торговых отношениях. Дан анализ того, что финикийские города располагались на стыке важных торговых путей, соединявших страны Древней Азии с бассейном Эгейского моря, Африкой и Аравией.

Ключевые слова: Финикия, торговля, Сирия, Ливан, Древняя Азия, Малая Азия, Месопотамия, Аравия, Красное море, Египет.

PHOENICIA AND ITS HISTORICAL TRADE RELATIONS

Yakubov Khusniddin Mukhitdinovich

Chirchik State Pedagogical University
Lecturer at the Department of Interfaculty Social Sciences

Annotation: In this article is about ancient Phenicia and its historical trade relations. An analysis is made of the fact that Phoenician cities were located at the junction of important trade routes connecting the countries of Ancient Asia with the Aegean Sea basin, Africa and Arabia.

Key words: Phenicia, trade, Syria, Lebanon, Ancient Asia, Asia Minor, Mesopotamia, Arabia, Red Sea, Egypt.

КИРИШ. Қадимги давлатлардан бири ҳисобланган Финикия ўзи билан бирга мавжуд бўлган давлатлар қаторида ажралиб туради. Сабаби, унинг жўғрофий жойлашуви ўзига хослигидир. Суриянинг Финикия номини олган денгиз бўйи қисми қадим вақтда савдо йўллари орқали Ўрта ер денгизининг шарқидаги ороллар Кипр, Крит ва Эгей денгизи архипелаги билан боғланган. Энг қадимги денгиз ва қарвон йўллари туташиган ерда жойлашган Финикиянинг жўғрофий ҳолати бу мамлакатда ўша вақтдаёқ савдо ривожига ёрдам берган. Финикия ғарб ва шарқдан Ливан ҳамда Антиливан тоғ тизмалари билан ўралган. Оронг дарё водийсининг бир - биридан ажралганлиги, бутун мамлакатнинг тарихий ҳамда маданий жиҳатдан бирлашувига имкон берадиган катта дарёларнинг йўқлиги туфайли бу ерда ягона ва қудратли давлат вужудга келиши учун қулай шароит бўлмаган. Ҳақиқатдан ҳам, Финикия тарихининг бутун давомида доим ўзаро уришиб келган қатор майда давлатлардан иборат бўлган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ. Финикиянинг сиёсий жиҳатдан парчаланишига шу ҳам сабаб бўлганки, у қадимдан атрофи қудратли давлатлар билан ўралган бўлиб, улар бой ўлкани истило қилиш ва унинг доимо савдо шаҳарларини босиб олишга интилиб келганлар. Иқтисодий ва ҳарбий жиҳатдан қудратли бўлмаган Финикия уларга қаршилик кўрсата олмас эди. Шунинг учун ҳам у ўша вақтдан, муттасил равишда гоҳ бир, гоҳ иккинчи қўшнисининг қўл остига ва маданий таъсири остига тушиб келган. Финикиянинг тарихига назар ташласак, савдо-сотик, ижтимоий-иқтисодий муносабатлар тараққий этганлигини кўришимиз мумкин. Бунинг сабаби қишлоқ хўжалигида юқори ҳосилдорлик, хунармандчиликдаги муваффақиятлар ва қулай жўғрофий

шароит мавжудлигидир [1]. Финикия шаҳарлари Олд Осиё мамлакатларини Эгей денгизи ҳавзаси, Африка ва Арабистон билан боғлайдиган муҳим савдо йўллари туташган ерда жойлашган. Бу савдо курукликдаги йўллар ва денгиз йўллари орқали олиб борилган. Кичик Осиё, Месопотамия, Арабистон, Қизил денгиз ва Мисрдан савдо карвонлари Финикия шаҳарларига келганлар. Юқлар одатда, от-уловда, аммо шу билан бирга араваларда ҳам ташилган. Ибодатхонадаги суратлар икки ғилдиракли арава мавжуд бўлганидан далолат беради” [2]. Рас - Шамрадан топилган ва милоддан аввалги III минг йилликка оид енг қадимги ёзувлар ҳам Угарит давлати аҳолисининг савдо фаолиятини таърифлаб беради. Карвон йўллари орқали олиб борилган савдо Суриянинг шимолий қирғоғидан то Қизил денгиз соҳилидаги Ақаба қўлтиғигача бўлган ҳудудларни, шу билан бирга Ханаанни ўз ичига олган.

Финикияда айниқса денгиз савдоси равақ топди. Милоддан аввалги IV минг йилликда, қадимги шоҳлик давридаёқ мисрликлар Финикиядан турли хил моллар олиб кетганлар. Улардан зайтун мойи ва ёғоч алоҳида аҳамиятга эга бўлган. Финикияликлар шу билан бирга вино, кедр мойи, чорва моллари, дон, упа-эликлар ва шифобахш дори – дармонлар келтирганлар. Савдо ва иқтисодда ёғоч муҳим ўрин тутган. Финикия савдо шаҳарларига яқин жойлашган Ливан ва Антиливан тоғ тизмалари, шунингдек Кичик Осиё, Кавказорти, Ўрта ва Шимолий Сурия ҳамда Фаластиннинг ёндош тоғ ўлкалари ўша вақтда катта ўрмонлар билан қопланган эди. Кедр, Киликия қарағайи ва денгиз бўйи қарағайлари ҳамда бошқа қимматбаҳо дарахт навларининг мўл - қўллиги ва бу ҳудудлар дарахтга бойлиги ерлик савдогарларга катта миқдорда ёғоч, бинокорлик ва елканли кемалар учун зарур ёғочларни Миср, шунингдек Месопотамияга сотиш имконини берган. Бу жараёнлар Сети I давридаги бўртма нақшда яхши ифодаланиб, унда Ливан султонларининг Миср шоҳи учун кедр дарахтлари кесаётганлари тасвирланган. Финикияликлар бошқа мамлакатларга ҳам ёғоч олиб бориб сотганлар. Масалан: Тир шоҳи Хиран Исроил - Яҳудий салтанати шоҳи Сулаймонга Қуддус ибодатхонаси қурилиши учун кедр дарахтлари юборган. Милоддан аввалги VIII асрда финикияликлар Оссурия шоҳи Саргон II нинг саройи қурилиши учун ёғоч етказиб берганлар. Баъзан Финикия Оссурия шоҳларига хирожни кедр дарахти билан тўлаган.

МУҲОКАМА. Финикия шаҳарларининг Миср билан олиб борган савдоси алоҳида аҳамиятга эга бўлган. Бу савдонинг маркази Библ шаҳри бўлиб, унинг номи Қадимги шоҳлик давридаги Миср ёзувларида ҳам учрайди [4]. Библда олиб борилган қазилмалар натижасида архаик давргача бўлган вақтга оид кўплаб Миср буюмлари топилган бўлиб, улар Библ билан Миср ўртасидаги савдо алоқалари қадимдан мавжуд бўлганлигини кўрсатади. Ўрта шоҳлик даврида улар ўзаро қизгин савдо олиб борганлар. Финикия шаҳарлари, асосан Библнинг Миср билан савдоси милоддан аввалги II минг йиллик ўрталари ва иккинчи ярмида, яъни Финикия билан Сурия, Миср фиравнлари томонидан босиб олиниб, Миср давлати таркибига қўшилган даврида янада равақ топади. Амарна архивида сақланган дипломатик хатлар бу савдо ривожланганлиги ҳақида аниқ маълумот беради. Улардан бирида, Миср учун Мемфис қандай аҳамиятга эга бўлса, Библ ҳам шундай аҳамиятга эга бўлганлиги қайд этилган. Бу даврда мисрликлар Финикиядан кўплаб турли моллар олиб кетадилар. Амарна архивидаги хатларда Финикиядан Мисрга дон, чорва моллари ёғоч, қул ва чўрилар юбориб турилганлиги баён қилинган. Хетт давлати, Митанни, Бобил ва Оссуриядан Мисрга моллар ҳам Финикия шаҳарлари орқали етказилган. “Финикиянинг савдо шаҳарлари – Арад ва Беритдан моллар ортилган кемалар Мисрга тўхтовсиз жўнатиб турилган. Финикия султонлари ўз хатларида Мисрга савдо карвонлари юбориб турилганлигини баён қилганлар. Финикия милоддан аввалги III минг йилликдан бошлаб қатор қўшни мамлакатлар, жумладан, Месопотамия ва Кичик Осиё билан яқиндан алоқа ўрнатган эди. Финикия учун хетт қабилалари билан савдо ҳам катта аҳамиятга эга бўлган” [5]. Қадим замонда Финикияда ҳам Шарқдаги бошқа мамлакатлардаги каби ижтимоий тузум бўлган. Рас-Шамрадаги қазилма ишлари вақтида топилган афсона ва дostonларда ўз ифодасини топган жамоа - деҳқончилик анъаналари бу ерда қадимги жамоа тузumi бўлганлигини кўрсатади. Бироқ савдонинг тараққий етиши милоддан аввалги III минг йиллардаёқ қадимги қишлоқ жамоларининг аста - секин табақаланиб, емирилишига, қулдорлик муносабатларининг ривожланишига олиб келган. Рас - Шамрадан топилган ва милоддан аввалги II минг йилликка оид расмий ҳужжатларда савдогарлар, бадавлат кишилар ва ҳатто хусусий ер эгалари тилга олинади. Бу нарса синфий табақаланишни анча ривожланганлигини кўрсатади. Ўрта шоҳлик даврига оид Миср ёзувларида фиравннинг душманлари орасида “гаванлик киши-

лар” ҳам тилга олинади: улар Финикия шаҳарларининг нотинч савдогар ва ҳунарманд аҳолиси бўлиб, улар Миср истилочиларига қарши тез - тез қўзғолон кўтариб турганлар. Милоддан аввалги V-IV минг йилликда Финикия ўзининг қулай географик жойлашувига кўра, Месопотамия ва Нил водийси аҳолиси билан фаол савдо-сотик олиб бродан” [6]. Финикиянинг аксар ҳудудида деҳқончиликни ривожлантириш ноқулай бўлган. Айниқса Ливан тоғ тизмалари денгиз томон сиқиб қўйилган тор Финикия соҳилида деҳқончиликка яроқли серунум ерлар жуда оз бўлган. Бу мамлакатда энг қадимги уй ҳайвони чўчка бўлиб, кейинчалик йирик қорамол пайдо бўлди, хўкиз кейинроқ хўжаликда иш ҳайвони сифатида муҳим аҳамиятга эга бўлган. Фақат Финикия табиий шароити деҳқончилик ривожланиши имконини берган. Бу ерларнинг тупроғи унумлиги ва суви етарли эди. Бу ерларда қадим неолит давридан бугдой, арпа ва тарик экилган. Донли ўсимликлар билан бир қаторда дастлабки техника ўсимликлари ҳам етиштирилган” [7].

НАТИЖА. Милоддан аввалги III минг йилликда зиғир экиб, ундан мато тайёрлашни билганлар. Бу матоларнинг излари сопол синиқларида сақланиб қолган. У вақтдаги деҳқончилик қурол-асбоблари жуда содда бўлиб, аввал чопқи ишлатилиб, сўнг унинг ўрнини оддий омов эгаллаган. Омов одатда ешак, хўкиз, баъзан одам (қул) лар ҳам кўшиб ер ҳайдалган. Донни ҳайвонлар ва махсус асбоб воситаси билан янчганлар, бу эса деҳқончилик асбобларини такомиллаштириш соҳасида эришилган муваффақиятлардан далолат беради. Қадимги ёрғучоқ ўрнини тегирмон тоши эгаллаганлиги ҳам деҳқончилик бир қадар юксалганлигини кўрсатади. Шулар туфайли Финикия қадимги Шарқ мамлакатлари орасида иқтисодий жиҳатдан энг тараққий этган мамлакатлардан бири бўлган”. Денгиз бўйидаги ерлари унумдор, лекин ниҳоятда тор ва кичкина бўлган финикияликлар қадимги замонлардаёқ деҳқончилик қилишга яроқли ернинг ҳар бир қаричидан самарали фойдаланишга ҳаракат қилганлар. Аҳоли соҳилдаги ва дарё водийларидаги ерни ишлаш билангина чекланмай, терраса (нишоб ерларда пол - пол қилиб экин экиш) усулини яратиб, бу мақсадда Ливан тоғларининг ёнбағирларидан фойдаланганлар. Деҳқончиликда ер тузилишининг ва суғоришнинг бу усули қадимда Кичик Осиё, Оссурия, шунингдек инклар мамлакатаида (Жанубий Америкадаги Перуда) кенг тарқалган ва ҳозирги кунга қадар Филиппин оролларида сақланиб қолган. Бу усул шундан иборатки, тоғ ёнбағирларидаги ерларга сунъий равишда устма - уст жойлашган қатор терраса шаклида ишлов берилади ва тоғдан тушадиган сув билан текис суғорилади. Одатда шундай тоғ террасаларида мевали боғлар ва тоқзорлар етиштирилган. Финикияда ғаллакорлик билан бирга деҳқончиликнинг янада интенсивроқ турлари, жумладан узумчилик ва унинг самараси сифатида виночилик шу тариқа вужудга келган. Финикия виноси машҳур бўлиб, унинг таърифи Рим давригача сақланиб қолган. Рим аҳли узумчилик ҳусусида карфагенлик Магонни далил сифатида келтирадilar. Магон Шимолий Африкадаги Финикия мустамлакаларида йирик узумчилик ва виночилик хўжаликларининг тажрибасидан фойдаланган.

ХУЛОСА. Деҳқончилик хўжалигининг янги шакллари маҳаллий аҳолининг баъзан қўшни мамлакатларга қишлоқ хўжалик маҳсулотлари, масалан, зайтун мойи ва вино каби маҳсулотлар чиқариш имконини берган. Миср ёзувларида Оронт дарёси водийсидаги Жаҳин давлатининг бойликлари қуйидагича таърифланади: “Боғларда турли мевалар тўлиб тошган. Вино сув каби оқади. Террасаларда тўкилиб ётган ғалла ҳатто қумдан ҳам кўп”. Ўша даврлардаёқ Финикияда турли ҳунарлар пайдо бўла бошлаган. Ливан тоғларидан темир рудаси қазиб олинган. Уни қазиб олиш ва ишлаш усули нисбатан енгил бўлган. Мамлакатда айниқса тўқимачилик тараққий этган. Финикияликлар мато бўйаш маҳорати билан ном қозонганлар. Бўёқ Финикия экспортида жуда муҳим ўрин тутган. Бу бўёқларнинг финикияча номланиши Оссурия ва қадимги яҳудий тилларидаги шу маъноли сўзларга яқин бўлган. Оч қизил ранга бўялган жун матолар тайёрланганлиги Рас - Шамрадан топилган ва милоддан аввалги XIV асрга оид ёзувларда учрайди. Тўққизил бўёқлар тайёрлайдиган устахоналар Угарит шаҳрининг денгизга туташ қисмида жойлашган. Ойна тайёрлаш соҳасида Финикия аҳли катта ютуқларга эришган. Бироқ бу техникани Финикияликлар мисрликлардан ва қисман оссурияликлардан ўрганганлар. Ливан тоғларида қурилиш ва мачта ясашда ишлатиладиган яхши дарахтларнинг кўплиги ёғоч буюм ясаш ва кемасозликнинг ривожланиши имконини берган. Библ, Сидон ва Тир верфларида (схемалар қуриладиган ва таъмирлайдиган корхоналар) эшакли катта кемалар қурилган. Эшакчилар одатда қуллардан иборат бўлиб, улар курсиларга кишанлаб қўйилган. Кема ҳалокатга учраганда қуллар ғарқ бўлганлар. Финикияликлар ўз даврининг моҳир кемасозлари ҳисобланганлар. Қадимги Шоҳлик давридаёқ мисрликлар кема турларидан бирини “библ кемаси” [9] деб атаганлар. Қабила номининг “Финикияликлар” деб

аталиши ҳам мисрча “кемасоз” деган маънони англаган “фенеху” сўзидан келиб чиққан бўлса, эҳтимол. Ҳатто милoddан аввалги V асрда яшаган юнон тарихчиси Геродот ҳам, форс флотидаги кемалар ичида “финикияликлар ясаган кемалар бошқалардан яхши сузиши билан ажралиб турарди” деб ёзади. Финикия кемасининг қадимги тури оғир бўлса ҳам, лекин денгизда сузишга мослашган, у елканлар ёрдамида ҳаракатланиб, катта юк ташишга мўлжалланган.

Хулоса сифатида айтишимиз мумкинки, қадимги Финкия давлатида мавжуд бўлган савдо-со-тиқ, ижтимоий-иқтисодий муносабатлар ҳақида ўрганишимиз бизга ўша даврнинг манзарасини янада яхшироқ билишга ёрдам беради ва қадимги савдо муносабатлари ҳақида чуқурроқ билимга эга бўлишимизга кўмаклашади.

АДАБИЁТЛАР:

1. А.Назаров. Қадимги дунё тарихидан. Гулистон, 2006. 110-бет
2. В. Авдиев. Қадимги Шарқ тарихи. Т.:Шарқ. Т.:1976, 140-бет.
3. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси 7-том. Давлат илмий нашриёти. Т.:2005, 180-бет
4. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Том 4 - Т.:Давлат, 2002, 50-бет.
5. www.uz.wikipedia.org/finikiya
6. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Finikiya>
7. www.ziyonet.uz/kutubxona/qadimgi